

Prelomnost in kontinuiteta tranzicij. *Remake* slovenske zgodovine 20. stoletja

Marta Verginella

Uvod

Ko se je l. 1831 Alexis de Tocqueville na pobudo francoske vlade podal na severnoameriška tla z namenom, da preuči ameriško demokracijo, je želel spoznati njene dobre in slabe strani. V nasprotju s tistimi, ki so mislili, da bo morala ameriška družba prehoditi dolgo pot približevanja evropski civilizacijski stopnji, je bil sam mnenja, da se na ameriških tleh rojeva politična in družbena prihodnost Evrope. Med novostmi, ki so pritegnile njegovo pozornost, je bila še posebej enakost pogojev, ki jo je prepoznal kot pravo gonilno silo ameriške družbe: »Kmalu sem uvidel, da se vpliv tega dejstva razteza daleč preko političnih navad in zakonov in da z enako močjo deluje tako na civilni družbo kot na oblast, vzbuja občutke, rojeva običaje in spreminja vse, česar ne proizvede sama.« (Tocqueville, 1996, 9)

Po vrnitvi na staro celino je obogaten z novim pogledom premeril obseg in sunkovitost novega v ZDA, ne da bi pozabil zabeležiti kljubovanje starožitnega. Francoska revolucija se mu je vse bolj kazala kot dolgotrajen in kompleksen proces s številnimi kontradikcijami (Furet, 1989, 156). Soočenje z novim svetom je usmerilo njegovo pozornost na to, kar je ostajalo v ozadju novega. »Svet, ki nastaja, je še vedno napol zakrit pod ostanki sveta, ki propada, in sredi gramozanske zmede v

človeških stvarih nihče ne ve povedati, kaj se bo od starih institucij in nekdanjih nravi ohranilo in kaj bo izginilo,« (Furet, 1989, 156) je zapisal v zadnjem poglavju *Demokracije v Ameriki*, misleč na novi, ameriški svet. Podobnega mnenja je bil tudi glede francoske družbe, ki je izšla iz revolucije in ki jo je bilo mogoče razumeti le v luči sil kontinuitet: »Mislite, da je francoska revolucija surov prelom v naši nacionalni zgodovini? Je dejal sodobnikom. V resnici je razcvet naše preteklosti. Končuje delo monarhije. Nikakor ne pomeni preloma in razumeti jo je mogoče le v zgodovinski kontinuiteti in skozi njo. To kontinuiteto dovrši na ravni dejstev, v zavestih pa se prikazuje kot prelom.« (Furet, 1989, 27–28)

Tocquevillovi radikalna kritika revolucije (Tocqueville, 1952),¹ ukvarjanje s porajanjem novega in vztrajnostjo starega ter razlaga dogodka v okviru sistema so po več kot stoletju nagovorili francoskega zgodovinarja Francois Fureta, ki se je odločil za kritični pretres historiografije o francoski revoluciji in opozoril na posamezne razsežnosti politične rabe revolucionarnega mita v 19. in 20. stoletju. V knjigi *Misliti francosko zgodovino*, ki je v francoskem izvirniku izšla l. 1983, se je distanciral od prevladujočega francoskega zgodovinskega kanona, ki je v francoski revoluciji prepoznal začetek novega sveta, temeljčnega na enakosti in svobodi. Z novo konceptualizacijo francoske revolucije je ovrgel interpretacijo o koncu starega režima, ki naj bi se sklenil z zavzetjem Bastilje, in potrdil njegovo nadaljevanje v 19. stoletju: »Vso zgodovino francoskega XIX. stoletja namreč lahko imamo za zgodovino boja med revolucijo in restavracijo, ki se dogaja skozi epizode, kakršne so bile leto 1815, leto 1830, leto 1848, leto 1881, leto 1870, komuna, 16. maj 1877. Zgolj zmaga republikancev nad monarhisti na začetku tretje republike je zapečatila zmago revolucije v vsej deželi [...]. Da se je vaška in kmečka Francija z načeli iz leta 1889 integrirala v republikansko nacijo, je gotovo trajalo vse stoletje, v glede marsičesa zaostalih regijah, denimo v Bretanji ali na jugozahodu pa nedvomno precej dlje. To novejšo zgodovino francoskega prostora je treba šele napisati in tudi ta je zgodovina revolucije.« (Furet, 1989, 9 in 190–193)

Leto pred izidom Furetove študije je izšla knjiga Arna Mayerja, ki se je podobno kot Furetova ukvarjala z vprašanji kontinuitete in diskontinuitete v 19. stoletju. V nasprotju s prevladujočim zgodovinskim, ki je 19. stoletje proglasilo

1 Ob Tocquevillu je za Furetovo konceptualizacijo francoske revolucije pomemben tudi Augustin Cochin (Furet, 1989, 9 in 190–193).

za čas meščanstva in industrije, se je Mayer posvetil osvetljevanju sil kontinuitete, vztrajnosti družbe starega reda, prevladujoči kmetiskosti in referenčnosti vrednot plemstva in krone (Mayer, 1981).

Po zgledu Fureta in Mayerja so v zadnjih desetletjih še drugi zgodovinarji in zgodovinarke preusmerili pogled od progresivnih sil h konservativnim. Namen je ostal nespremenjen: preseči preveč enoznačno razumevanje pospešenega dogajanja, kar je francoska revolucija nedvomno bila, in zaobjeti poleg novega tudi staro. Vsekakor je problematizacija dinamičnega razmerja med dogodkom in strukturo prispevala k bolj poglobljenemu preučevanju posamičnih prelomnih dogodkov in tudi k njihovi bolj kritični umestitvi v proces.

Kot pripadnik francoske šole Analov je Furet ponotranjil razliko med dogodkom in strukturo. Pozoren je bil na igro časovnih menjav, na to, kar je določalo čas politike in mentaliteto političnih akterjev. Furetu je bilo do tega, da se zgodovinopisje izmota iz protislovij, ki so jih porodili revolucijski mit in revolucijske oziroma protirevolucijske družbe. Ne glede to, kako uspešen in koherenten je bil v tem svojem početju – mnogi so mu očitali, da je ubral grobo revizionistično pot (Furet, 1989, 238) –, je s svojo študijo o francoski revoluciji prispeval h kritičnemu preizpraševanju o revolucionarni preteklosti, predvsem pa je odprl razpravo o prelomni moči revolucionarnega dogodka in dolgotrajnosti revolucionarnega procesa. Ko je po sledovih Tocquevilla vzel v pretres francosko revolucijo kot problem, se je odločil, da bo pogledal onkraj politične povrhnjice v globlje plasti zgodovinskega dogajanja. Brez upoštevanja slednjih, kot prepričljivo razlaga Marc Bloch v *Apologiji zgodovine ali zgodovinarjevem poklicu*, pa ni mogoče vzpostaviti distance do dogodkovne zgodovine in uzreti dejanske razsežnosti diskontinuitete. Šele ko usmerimo pogled v globino zgodovinskih silnic, se spopademo z »vse zajemajočo zgodovino« (Bloch, 1996, 26).

Dejstvo, da je Bloch promoviral metodološki premik od dogodka k strukturi, od površine h globini, v času, ko je bila zgodovina, kot je trdil, »na slabem glasu«, je zagotovo pomenljivo. Med njegovimi sodržavljeni je bilo takrat razširjeno mnenje, da jih je zgodovina (mišljena kot potek dogodkov) opeharila. Sam pa je bil mnenja, da je le kritično ozaveščeno zgodovinopisje učinkovit branik demokracije in pravi recept za razumevanje tega, kar se je zgodilo v Franciji in drugod po Evropi pred in po vzponu fašizma in nacizma. Zaradi prodornih epistemoloških uvidov ostaja Blochova *Apologija zgodovine* še

vedno uporaben zagovor o koristnosti in upravičenosti zgodovinopisja za vse, ki smo prepričani, da je kvaliteta zgodovinjenja odvisna od pravih metodoloških prijemov in dobro zastavljenih epistemoloških vprašanj, ne nazadnje pa tudi od tega, kako so zgodovinska dejstva poimenovana in razumljena. Kajti kot pravi Bloch: »Sleherna analiza namreč najprej potrebuje, kot orodje, primerno izrazje, izrazje, ki naj natančno zariše obrise in obenem ohrani prožnost, nujno za sprotno prilagajanje novim odkritjem, izrazje predvsem, brez omahovanj in dvoumij.« (Bloch, 1996, 139)

Tranzicija kot pojem

V slovenskem besednjaku se je beseda tranzicija udomačila kot tujka. V rabi je pogosto z negativnim predznakom, ker implicira neizpolnjeno in nerealizirano spremembo. Razumljena je v smislu prehoda, kot sopomenka podaljška nečesa, kar bi se moralo že zdavnaj končati, pa se ni. Gre za neke vrste podaljševanje dogodka, ki se je formalno zaključil, a ki zaradi trdoživih (nemalokrat tudi zarotniških) sil še vedno vztraja. Iz pogostosti rabe izraza tranzicija se da ugotoviti, da je termin bolj kot v družboslovnem ali humanističnem diskurzu prisoten v vsakodnevni politični polemiki. V njej se pogosto lepi na politično levico, v sovražnem govoru pa praviloma na nekdanje, še vedno nespreobrnjene, komuniste, ki naj bi bili predstavniki kontinuitete *par excellence*.

Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ) iz l. 1991 izraza ne vključuje, zato ga tudi ne najdemo v njegovi spletni različici. Zadovoljiti se moramo s sorodnim, pridevniškim izrazom »tranzitoren«, ki se v knjižni različici razlaga s sopomenkama »prehoden« in »začasen«. SSKJ se v pojasnjevanju izraza zadovolji z omenjanjem tranzitornih bolezenskih pojavov (SSKJ, 1991, 144). Tudi *Slovenski etimološki slovar*, ki je izšel l. 2003, ko je bila Slovenija po marsikaterem kazalcu še vedno v tranziciji, ne vključuje gesla »tranzicija«. Najdemo pa v njem besedo »tranzit«, ki je pojasnjena s pomenom 'prevoz čez drugo državo'. Navedena je kot tujka, prevzeta iz nemške besede *Transit* oz. iz italijanskega samostalnika *transito* in latinskega *transitus*. Na podlagi v geslu navedenega latinskega glagola *transire* se da sklepati, da tudi »tranzicija« pomeni 'iti na drugo stran, prečkati, prekoračiti', kajti tako kot »tranzit« tudi »tranzicija« korenini v latinskem *trans* 'prek' in latinskem *ire* 'iti' (Snoj, 2003, 777).

Veliki slovar tujk iz l. 2002 vsebuje tudi geslo »tranzicija« in ga razlaga kot 'prehod v novo družbeno ureditev', podobno tudi v pridevniški obliki, pri kateri se tranzicijske značilnosti omenjajo v povezavi s prehodom v novo družbeno ureditev (Tavzes, 2002, 1581). Zajetnejše geslo, posvečeno izrazu »tranzicija«, ponuja le *Slovenika. Slovenska nacionalna enciklopedija* iz l. 2011. V njej Neven Borak pojem tranzicije razloži kot preoblikovanje socialističnega ekonomskega, družbenega in političnega sistema v kapitalizem na ozemlju nekdanjih socialističnih državah v Srednji in Vzhodni Evropi od konca osemdesetih let 20. stoletja. V geslu omenja prehod v lastninski pluralizem, liberalizacijo cen, privatizacijo, uvedbo parlamentarne demokracije in politične pluralizacije, prestrukturiranje gospodarstva in bančništva, pridruževanje EU, denacionalizacijo. Kot referenčno delo avtor gesla navede le monografijo Janeza Šušteršiča *Tranzicija kot politični cikel* (Šušteršič, 2003), na katero se pri pojasnjevanju pojma tudi opre.

S pregledom naslovov zbranih s pomočjo podatkovne baze Cobiss je mogoče pridobiti še nekaj zanimivih podatkov in ugotovitev. Termin tranzicija je večinoma uporabljen za poimenovanje političnega in gospodarskega prehoda iz socialistične družbe v kapitalistično ter iz komunistične v demokratično, pri čemer lahko ugotavljamo vpliv marksističnega razumevanja tranzicije kot prehoda iz fevdalizma v kapitalizem oz. iz kapitalizma v socializem (Godelier, 1977–1984, 460–462). Podrobnejša analiza bibliografske baze pokaže, da ta raba izraza ne pomeni tudi razširjenega družboslovnega in humanističnega ukvarjanja s fenomenom, ki ga pojem poimenuje. Beseda tranzicija je skromno zastopana v naslovih monografij, najpogosteje nastopa v naslovih člankov, ki obravnavajo slovensko šolstvo in položaj žensk v slovenski družbi.²

Če se zaustavimo še ob filologiji besede, ugotovimo, da je njen etimološki izvor kompleksnejši od razlag, ki nam jih sugerirajo slovenski slovarji. Res je, da izvira iz latinskega *transitio*, a ob tem velja tudi omeniti, da je od 16. stoletja v romanskih jezikih izraz imel več pomenov. Kot ugotavljata Federica Bertagna in Leonida Tedoldi, je tranzicija v slovarju španske kraljeve akademije *Dictionario de Autoridades de la Real Academia española*, objavljenem med 1726 in 1739, pomenila retoričen prehod iz enega govora v drugega. V *Dictionnaire de l'Académie française* iz l. 1762 je označevala prestop iz enega načina mišljenja

2 Gl. podatkovno bazo Cobiss ob vpisu besede tranzicija; [https://plus.cobiss.si/opac7/bib/search/advanced?ax&cti&kw=tranzicija&db=cobib&mat=\(9.12.2019\)](https://plus.cobiss.si/opac7/bib/search/advanced?ax&cti&kw=tranzicija&db=cobib&mat=(9.12.2019)).

v drugega. Besedo »transition« razlaga Jean-Jacques Rousseau v *Enciklopediji* v okviru glasbe, kot premor oziroma prehod iz enega intervala v drugega. Nicolò Tommaseo in Bernardo Bellini sta v slovarju italijanskega jezika *Dizionario della lingua italiana* iz l. 1861 besedi »transizione« dodelila geološki pomen. Pomenila je predhodno obdobje med dvema geološkima stanjema (Bertagna in Tedoldi, 2018, 8). Da se je pomen termina zgostil v to, kar danes razumemo kot družbeni, politični, gospodarski prehod, se je moralo zgoditi razsvetljenstvo in se uveljaviti ideja razvoja. Pozitivizem, evolucionizem, marksizem so v drugi polovici 19. stoletja med intelektualnimi elitami in širšo javnostjo utrdili prepričanje, da je prehod iz enega družbenega, gospodarskega, političnega stanja ne le možen, temveč tudi neogiben in da je znanilec civilizacijskega napredka.

Tranzicija kot zgodovinski koncept

Paolo Pombeni, eden redkih zgodovinarjev, ki so se v zadnjih letih posvetili tranziciji kot zgodovinskemu konceptu, je preizprašal njegovo rabo v knjigi v *The Historiography of Transition* in opozarja na dvumnost samega koncepta in na raznolikost pojavov, ki jih poimenuje. Zgodovinska tranzicija ni samoumevno prehod med dvema zgodovinskima obdobjema, je tudi gibanje, ki ni nujno periodizirano in zato tudi ni časovno oziroma vektorsko določeno. Označuje lahko evolutivni, tudi posamični dejavnik znotraj nekega obdobja v njegovem počasnem delovanju (Pombeni, 2015, 15). Tranzicija po njegovem ni nujno samo prehod od ene točke do druge, od enega stadija do drugega, iz enega sistema v drugega, je tudi proces dolgega trajanja v svojem vijugastem in počasnem odvijanju. Po padcu berlinskega zidu se je na primer Tonyju Judtu povojna evropska preteklost pokazala v novi luči, kot dolga, več desetletna tranzicija: »Z današnjega gledišča je bilo obdobje od 1945 do 1989 videti kot prehodno obdobje, in nič več kot začetek nove dobe: povojni medklic, nedokončani spor, ki se je sicer končal leta 1945, toda njegov epilog je trajal še dodatnega pol stoletja.« (Judt, 2007, 14)³

Če vzamemo v pretres evropsko zgodovino 20. stoletja, ugotovimo, da je določena zlasti s kontinuitetami in diskontinuitetami, predvsem pa z vojnimi prelomnimi dogajanjem in tranzicijami, ki so jim sledile. Po koncu I. in II. svetovne vojne so se na nekaterih evropskih območjih zgodili prevrati in revolucije, ki so

3 O nevarnosti, da se v zgodovinopisju prekomerno uporablja koncept tranzicije, piše Claudio Pavone (2007, 164).

porodili pomembne politične, družbene, gospodarske in kulturne spremembe. Obstajala pa so tudi območja, ki so vztrajala pri starem, predvojnem redu. Na Portugalskem in v Španiji na primer, podobno tudi v Grčiji, je do politično prelomnih obdobij prišlo v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja, ko se je s koncem diktatur začel proces demokratizacije in evropskega približevanja. Podobno proces je sledil padcu berlinskega zidu, ko je Vzhodno Evropo zajel val političnih in gospodarskih sprememb, ki jih je sprožil razpad sovjetskega bloka in padec komunizma. Sledila je radikalna preobrazba, ki je prispevala tudi k udomačitvi termina, ki ga obravnavamo. Število tranzicij se sicer pomnoži, če poleg Evrope vzamemo v pretres tudi druge celine. Koncu kolonialnih režimov v Afriki in Aziji, podobno diktatur v Latinski Ameriki, je sledila kopica tranzicij, čeprav se za njihovo označevanje ni uporabljal ta koncept. Omembe vredno dejstvo je, da pogostost zgodovinskega pojava ni prispevala k problematizaciji samega poimenovanja niti k širši historiografski problematizaciji koncepta. Prav zato Pombeni meni, da bi se zgodovinopisje pri konceptualizaciji tranzicije moralo ozirati po kulturni antropologiji, in o tem sem prepričana tudi sama.

Vprašanjem prepleta kontinuitete in diskontinuitete v zgodovini in še posebej v prelomnih obdobjih se je poglobljeno posvetil zgodovinski antropolog Marshall Sahlins. V knjigi *Island of history*, v kateri se je osredotočil na posledice izkrcanje kapitana Cooka in njegove posadke na Havajih l. 1778, je ugotovil, da so domorodci prihod Evropejcev razumeli kot izjemen dogodek. Iz nadaljnega dogajanja, ki je pripeljalo do tragičnega kapitanovega konca, je razvidno, da so domačini prelomno novost uspešno spojili s tradicijo. Kultura po Sahlinsu deluje kot sinteza stabilnosti in sprememb, diahronije in sinhronije (Sahlins, 1986, 125). Dogodek ni alternativni strukturi ali sistemu, njegove specifične zgodovinske posledice so odvisne od delujoče strukture (Sahlins, 1992, 117). V primeru Cooka in njegove posadke je bilo kulturno soočenje z dogodkom konservativno in inovativno hkrati: »Nenapovedani prihod kapitana Cooka je bil dogodek brez primere, a vendar je bilo to, kar je bilo v njem edinstvenega, sprejeto v tisto, kar je bilo na konceptualni ravni domače. Havajci so sedanost vključili v svojo preteklost.« (Sahlins, 1986, 127) Kot pojasnjuje Sahlins, kulturne kategorije, ki oblikujejo izkušnjo, niso le posledica realnega, odvisne so tudi od simbolnega. Če je dogodek pomenljiv v svoji enkratnosti, je njegov pomen odvisen tudi od strukture, v katero se zagodzi. Za Zahod velja, da sta stanovitnost in sprememba

antitetični, to pa še ne pomeni, da podobno razmišljajo tudi druga ljudstva. Sahlins ne sprejema samoumevne dihotomije med tradicijo in modernim, prav tako ne v zgodovinoписju razširjenega prepričanja, da sta stanovitnost in spremenljivost antitetični (Sahlins, 1992, 193).

Paul Gready (Gready, 2003, 1), ki se je raziskovanju tranzicij posveča kot politolog, meni, da so spomin, identiteta, prostor, kraj ključni elementi za razumevanje politične tranzicije, v kateri se redefinirata tako javni kot zasebni prostor. Tranzicija proizvede spremembo v političnem režimu in kulturi, je zgodovinsko obdobje, v katerem se vzpostavi nova politika in nova oblast ter se zgodi odmik od starega. Nova politična elita poskuša ugoditi posameznim akterjem, njihovim zahtevam in obljubam, vpeljuje novo politično naracijo in z njo uveljavlja nove okvire spomina.

Po II. svetovni vojni je nürnberški proces, ki se je odvijal od novembra 1945 do 1. oktobra 1946, dal sodni in simbolni pečat zlomu nacizma v Nemčiji in Evropi (Wieviorka, 2006). Njegova prelomnost je bila v sojenju vrhu nacističnega režima in v ugotavljanju dejstvenih resnic. Zavezniško sodišče je v Nürnbergu najpomembnejšim predstavnikom nacizma sodilo zaradi vojnih zločinov, zločinov proti miru in človečnosti. Toda njegova intenca ni bila samo razkrinkati zločinskost Hitlerjevega režima, obsoditi krivce za milijone mrtvih, vojakov in civilistov. Imelo je tudi pedagoški namen (politično in moralno prevzgojiti Nemce in Nemke) in prizadevalo si je oblikovati nove spominske okvire, ki jih je zmagovita stran narekovala povojni družbi. Med sojenjem se nürnberško sodišče ni spuščalo v vprašanje odgovornosti celotnega nacističnega državnega aparata niti ni sodilo nacizmu naklonjenim širšim plastem nemškega prebivalstva.⁴ Večja temeljitost bi zahtevala večji politični vložek in podaljšek povojnega stanja, predvsem pa bi odložila pomiritev, ki je bila za vse nekdanje vojne akterje pomembna. Cilj tako zahodnih zaveznikov kot Sovjetske zveze je bil začeti povojno obnovo in politično normalizacijo, ki je sicer na vzhodu Evrope zelo kmalu prinesla radikalnejše politične reze s preteklostjo kot v njenem zahodnem delu, kjer so se obnovile parlamentarne demokracije. Toda

⁴ Ameriška, britanska, francoska, sovjetska, poljska in druga sodišča so sodila nacistom nižjega ranga, medtem ko so procesi, ki so obravnavali nemške vojne zločine, obsodili le omejeno število odgovornih za vojna kazniva dejanja. Kot ugotavlja Tony Judt, »je možnost kaznovanja Nemcev samo za to, ker so bili nacisti, komajda prišla v poštev. Številke so bile namreč previsoke, argumenti zoper kolektivno krivdo pa premočni. Tako ali tako pa ni bilo jasno, kakšne bi utegnile biti posledice, če bi na ta način spoznali za krive več milijonov ljudi.« (Judt, 2007, 72)

na obeh straneh, tako v Zahodni kot Vzhodni Evropi, je prevladala ideja, da je treba povojno družbo odvrniti od vojnih tragedij in travm, jo opremiti za bodočnost in v njej hraniti spomin na herojski boj proti nacizmu in fašizmu. Zelo kmalu po koncu vojne so bile najbolj travmatične strani vojnega in povojnega dogajanja potisnjene na stran, postale so del preteklosti. Javni diskurz se je osredotočil na podvige zmagovalcev, medtem ko je bil spomin na žrtve, najhujša grozodejstva in krivice, ki niso nagovarjale z junaštvom, potisnjen v sfero zasebnosti.

Proslavljanje obletnice osvoboditve v politični in družbeni povojni konjunkturi je pomenilo spominjati se bojev in naporov, ki so bili potrebni za dokončanje vojne in za zmago nad fašizmom in nacizmom. Spominjanje je imelo nadvse pragmatično vlogo; povojne oblasti so potrjevale pot, ki je bila prehojena pred osvoboditvijo, čas trpljenja, smrti, a tudi poguma tistih, ki so se borili proti fašističnemu režimu in nemški okupaciji. V ospredju so bili tisti, ki so gojili sanje in up o svobodnejši in enakopravnejši družbi, sanje o boljšem življenju. Komemorativna praksa je služila poudarjanju junaških dejanj, krepitvi skupnosti, ki je izšla iz vojne zmagovita, istočasno pa tudi pozabljanju tistih dogodkov in dejanj, ki bi lahko očrnili zmagovalce in niso mogli postati vir ponosa, še manj proslavljajočega spomina. Od vojne razbolela in razdejana družba, ki se je morala šele postaviti na noge, je poskušala udejanjiti politično, materialno in v določenem smislu tudi duhovno prenavo, pozabiti na zlo. Pri tem se je poslužila poenostavljenih resnic, tudi laži, ki so bile v interesu velesil, držav, povojnih vladajočih elit.

Hannah Arendt, nemška filozofinja judovskega rodu, ki je po vzponu nacizma zbežala iz Evrope v ZDA in je l. 1961 kot poročevalka s procesa proti Eichmannu neusmiljeno secirala sojenje nacističnemu kriminalcu, je bila prepričana, da sta si resnica in politika praviloma na bojni nogi. Po njenem ne le da se laž preprosto prikrade v politiko, zmožnost laganja je v politiki praviloma agresivna, dovzetnost za zmote, iluzije, napake v spominu, zavestno zanikanje dejstev pa konstitutivna za ohranjanje politične oblasti. Preprosto zato, ker se v očeh politike laži izkažejo za privlačnejše in prikladnejše od resničnosti, ničlikokrat pa tudi zato, ker je prikrojen prikaz resničnosti sprejemljivejši tudi za javnost. Kot je zapisala v eseju *Resnica in laž v politiki*, s katerim se je odzvala na vladno manipuliranje s Pentagonovimi zapisi v času ameriško-vietnamske

vojne, zatajevanje dejstev ni značilno le za totalitarno oblast. »Skrivanje v tajnosti in prevaro – čemur diplomati pravijo diskretnost ali *arcana imperii*, državne skrivnosti –, namerna zavajanja in gole laži, poznamo namreč že od začetkov zgodovine kot legitimna sredstva za doseg političnih ciljev. Resnicoljubnost ni bila nikdar šteta med politične vrline, laž pa je v politiki zmeraj veljala za dovoljeno sredstvo.« (Arendt, 2003, 6)

Tudi demokratično izvoljena oblast je potemtakem dovzetna za laž, izkrivlja dejstva in si prizadeva upogniti zgodovino sebi v prid. Na temeljih spomina in pozabe se tudi v demokraciji obnavlja v družbi pridobljeni konsenz in od posamezne politične konjunktore in političnih kulture je odvisno, kolikšna je v družbi stopnja politične zazrtosti v preteklost, kolikšna pripravljenost na kritični uvid v zgodovinsko dogajanje, kako zahtevna je družba glede resnice in kako se zna obraniti pred lažmi, ko gre za njeno zgodovino. Vsaka politična oblast poskuša namreč ukoreniniti svojo legitimiteto v preteklosti. Skrbno oblikuje svojo genealogijo in se polasti kolektivnega spomina, še posebej takrat, ko so njeni temelji krhki in negotovi in ko so vrste tistih, ki jo ogrožajo, številne.

Razmišljanje Hanne Arendt o resnici in laži v politiki, o odnosu politike do zgodovine je vredno upoštevanja, še posebej če želimo slovenske tranzicije obravnavati v komparativni luči, zaobjeti kompleksnost njihovega zgodovinenja, predvsem pa razumeti, kako se je slovenska družba odzvala na politično najbolj prelomne dogodke 20. stoletja. Kajti če poskušamo najti odgovor na vprašanje, kakšen je slovenski odnos do lastne preteklosti, kako se Slovenci in Slovenke opredeljujejo do lastne zgodovine, zakaj smo priča vedno novim spominskim vojnem in političnim obračunavanjem, v osrčju katerih je slovenska zgodovina, natančneje druga II. vojna, predvsem pa poveljni revolucionarni čas, njegovo razumevanje in reinterpretacija, ne moremo mimo dejstva, da je v Sloveniji odnos do 20. stoletja zaznamovan z držo, ki jo je slovenska družba oblikovala do predhodnih prelomnih političnih obdobij v 20. stoletju, predvsem do konca I. svetovne vojne.

Slovenske tranzicije

Ob prelomnih dogajanjih na slovenskih tleh l. 1918, l. 1945 in l. 1991 so razpadle stare državne tvorbe in so se oblikovale nove državne pripadnosti. S političnimi

prevrati so bile izpogajane tudi nove kolektivne identitete. Nastanki novih držav in postavitve novih državnih meja, politični prevrati in revolucije so terjali politično in nacionalno repozicioniranje skupnosti in posameznikov. Celotna družba si je izpogajala novo kolektivno identiteto, to pa je zahtevalo velik emotiven napor in izjemno spominsko prožnost.

Nastop novih političnih oblasti je tako l. 1918 kot l. 1945 in l. 1991 proi-zvedel novo razlago zgodovine in z njo nove spominske prakse. Nove naracije so nadomestile stare interpretacije zgodovine, ob starih izkrivljenih zrcalnih so se ponujala nova. Slovenska zgodovinarska stroka se je spopadla z večkratnim osmišljanjem razpada Avstro-Ogrske, ustanovitve Države SHS, pozneje Kraljevine Jugoslavije, koroškega plebiscita, italijanske zasedbe Primorske, italijanske zasedbe Ljubljanske pokrajine in nemške okupacije najprej Štajerske in dela Kranjske, potem pa celotnega slovenskega ozemlja, nastanka in razpada Socialistične federativne republike Jugoslavije, slovenske osamosvojitve. Gre za sosledje dogodkov, ob katerih so se zvrstili vstopi in izstopi iz državnih tvorb, ob katerih se je udejanjila suverenost, preoblikovale so se kulturne in politične prioritete, zatrlle ali zatajile preživele politične in ideološke privrženosti, ki so bile v teku 20. stoletja povod novih zgodovinskih branj slovenske polpreteklosti. Vprašanje, ki se ob prej naštetih prelomnih dogodkih postavlja, je, kako so bili kolektivno ozaveščeni, kako jih je slovenska družba metabolizirala, kako so jih sprejemale stare in nove politične elite, kako so se jim prilagodili najširši segmenti slovenskega prebivalstva, nenazadnje tudi pripadniki narodnostnih manjšin.

Družba, ki je vstopila v Veliko vojno kot vdan podanik avstrijskega cesarstva, se je po njenem koncu odločila za jugoslovansko državo. Njene projugoslovansko orientirane politične in tudi kulturne elite so izpeljale prevrat in poskrbele za hitro prilagoditev novemu centru politične moči, Beogradu. Aktivno so sodelovale pri vzpostavitvi projugoslovanske naracije, ki je predrugučila kolektivni spomin. Žalovanje po koncu I. svetovne vojne zaradi tisočih umrlih na avstrijski strani je bilo, denimo, v novem jugoslovanskem državnem okviru potisnjeno na politično margino, medtem ko je zatajevanje skupne avstrijske preteklosti postalo javno obvezujoče. Spremenil se je odnos do nemškega prebivalstva in nemške kulturne tradicije. Dolgotrajna politična in kulturna vpetost v nemško govoreči prostor je bila javno prekinjena, potlačena in potisnjena v zasebnost (Pelikan, 1996, 175–187).

Vprašanje, ki se na tem mestu zastavlja, je, kako kritično je slovenski prostor reflektiral prelomno dogajanje l. 1918, kako dolg je bil tranzicijski čas, v katerem so zgodili odločilni rezi z nekdanjo habsburško pripadnostjo. Pregled zapisanega in objavljenega na tem področju ni navdušujoč, saj so preskromno osvetljeni in problematizirani mnogi vidiki vključevanja v novo jugoslovansko tvorbo. In tu nimam v mislih le institucionalnih odnosov, ki jih je slovenski prostor vzpostavil z novim političnim centrom, temveč tudi razmerja, ki zadevajo mentalitetno, socialno in kulturno zgodovino. Na osnovi znanega pa je razvidno, da je neofitski odnos, ki ga je slovenska družba vzpostavila do lastne habsburške preteklosti in nove jugoslovanske danosti, postal v marsičem paradigmatičen. Mimikrija elit in množic je postala neke vrste matrica, ki se je reaktivirala ob poznejših prelomnih dogajanjih, ko se je obnovila zahteva po hitri prilagoditvi novim političnim in družbenim razmeram, z njo pa tudi po konvertitstvu množic. V italijanski politični zgodovini se za prehajanje iz ene politične opcije v drugo uporablja termin *transformismo* (Musella, 2003). Gre za prakso prestopa, ki se ne dogodi na podlagi političnih programov in idealov, temveč je rezultat bolj pritlehnih in egoističnih domen. Zaradi teh ima tudi negativen predznak. Slovenščina ne premore podobnega termina, ki bi označeval pojave političnega in nacionalnega prilagajanja, kameleonstva, čeprav so v slovenski zgodovini 20. stoletja še kako prisotni.

Slovenski »remake družbe«, ki je izšla iz prevratov ali revolucije (Čepič, 2019, 229–245), spominja na madžarskega, ki ga je natančno in brezkompromisno seciral Iztván Rév (Rév, 2005). Madžarski zgodovinar je opozoril na skupno genealogijo madžarske predvojne in povojne elite, ne glede na ideološki prelom, ki se je zgodil l. 1945. V družbi, kjer so se vsi poznali, so bile tudi vsem na očeh stare pripadnosti, ni bilo lahko vzpostaviti nove identitete, niti očistiti lastne politične preteklosti. Stare politične pripadnosti posameznikov so bile namreč vsem na očeh, pridobitev politične brezmadežnosti pa je zahtevala širši konsenz in veliko pozabe. Tako kot madžarska družba je tudi slovenska ob vseh velikih prevratih 20. stoletja premogla veliko pozabe, in to bodisi l. 1918 bodisi l. 1945 in nenazadnje tudi l. 1991. Njeni prelomni rezi so bili sunkoviti in nasilni, in ne samo l. 1945, podobno velja tudi za l. 1918 in l. 1991.

Kot ugotavlja Fernand Braudel v svojem monumentalnem delu, posvečenem Mediteranu v času Filipa II., politični dogodki ne sprožajo neogibno globljih

sprememb. Pogosto jim ne uspe predrugačiti družbenih struktur in mentalitet, ki delujejo na daljši rok in ne sledijo nujno željam in potrebam politike in njenih akterjev, ki zasledujejo primat moči in radikalne preobrate (Braudel, 1949). Za nacionalno in politično repozicioniranje posameznikov in družbe v slovenskem primeru ni zadostoval le nov institucionalni okvir, potrebna je bila nova interpretacija tako sprememb kot tudi tistega, kar jih je povzročilo. Nujna sta bila soglasnost tistih, ki so privolili v prevrat, in molk onih, ki se so prepoznavali kot njegove žrtve. A v komparativni luči še najbolj izstopa, da je slovenska družba v prehodnih obdobjih izločila in zatrla možnost ohranjanja raznolikih, alternativnih identifikacij, omejila možnosti predelovanja starega v novo in otežila življenje pluralnosti v korist enovitosti.

Literatura

- Arendt, H., *Resnica in laž v politiki*, Ljubljana 2003.
- Bertagna, F. in Teodoldi, L., ur., *Transizioni in Europa e in America Latina (1945-1995). Storiografia, politica, istituzioni*, Milano 2018.
- Bloch, M., *Apologija zgodovine ali zgodovinarjev poklic*, Ljubljana 1996.
- Braudel, F., *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, Pariz 1949.
- Čepič, Z., Prevrat in revolucija v slovenskem zgodovinskem dogajanju: dejstva in misli, v: *Prispevki za novejšo zgodovino* let. 59, št. 2, 2019, str. 229–245.
- Černelič, I. idr., ur., *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 5. knjiga, Ljubljana 1991.
- Furet, F., *Misliti francosko revolucijo*, Ljubljana 1989.
- Godelier, M., pod geslom: Transizione, *Enciclopedia*, 14. knjiga, Torino 1981, str. 460–494.
- Gready, P., *Political transition: Politics and Cultures*, London 2003.
- Hudelja, N., in Nečak, D., »Nemci« na Slovenskem 1941–1955: izsledki projekta, Ljubljana 2002.
- Judt, T., *Povojna Evropa 1945–2005*, 1. knjiga, Ljubljana 2007.
- Mayer, A., *The Persistence of the Old Regime: Europe to the Great War*, New York 1981.
- Musella, L., *Il trasformismo*, Bologna 2003.
- Pavone, C., *Prima lezione di storia contemporanea*, Rim-Bari 2007.

- Pelikan, E., Laibach/Ljubljana: Nationale und politische Selbstdarstellung im öffentlichen Raum um die Jahrhundertwende, v: *Urbane Eliten und kultureller Wandel* (ur. Uhl, H.), Dunaj 1999, str. 139–180.
- Pombeni, P., ur., *The Historiography of Transition: Critical Phases in the Development of Modernity (1494–1973)*, New York 2015.
- Rév, I., *Retroactive Justice. Prehistory of Post-Communism*, Standford 2005.
- Sahlins, M., *Isole di storia. Società e mito nei mari del Sud*, Torino 1986.
- Sahlins, M., *Storie d'altri*, Napoli 1992.
- Snoj, M. idr., *Slovenski etimološki slovar*, Ljubljana 2003.
- Šušteršič, J., *Tranzicija kot politično gospodarski cikel*, Ljubljana 2003.
- Tavzes, M. idr., ur., *Veliki Slovar tujk*, Ljubljana 2002.
- Tocqueville, A. de, *Demokracija v Ameriki*, 1. del, Ljubljana 1996.
- Tocqueville, A. de, *L'Ancien Régime et la révolution*, Pariz 1952.
- Tranzicija. Cobiss. URL: [https://plus.cobiss.si/opac7/bib/search/advanced?ax&ti&kw=tranzicija&db=cobib&mat=\(9.12.2019\)](https://plus.cobiss.si/opac7/bib/search/advanced?ax&ti&kw=tranzicija&db=cobib&mat=(9.12.2019)).
- Wieviorka, A., *Le Procès de Nuremberg*, Pariz 2006.

Povzetek

V prvem delu prispevka se najprej pretrese razumevanje koncepta tranzicije kot pojma in kot zgodovinskega koncepta pri različnih sodobnih in tudi starejših avtorjih ter avtoricah, tako kot tudi pri drugih iz širšega polja družboslovja in humanistike. V drugem delu prispevka pa se predstavi slovenski vidik tranzicije v okviru 20. stoletja, pri čemer se posebej osredotoči na prelomne letnice oz. dogodke l. 1918 in 1945 in 1991, ko je prišlo do državnopravnih in gospodarskih sprememb.

Ključne besede: tranzicija, slovenske tranzicije, *remake*